Црквене студије, Ниш / Church Studies, Nis *2-2005, 19-32*

УДК 821.163.41'04.09
821.14'04

Χρίστος Κυριαζόπουλος
Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων
Θεσσαλονίκης, Ελλάδα

ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ Ο ΠΡΑΟΣ ΚΑΙ ΓΛΥΚΥΦΘΟΓΓΟΣ ΜΑΧΗΤΗΣ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Περίληψη: *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, από την Καππαδοκία, έλαβε πλούσια μόρφωση στα σπουδαιότερα πνευματικά κέντρα της εποχής του, με αποκορύφωμα τις πανεπιστημιακές του σπουδές στην Αθήνα, μετά το πέρας των οποίων δίδαξε για κάποιο διάστημα σε ρητορική σχολή της πόλης. Χειροτονήθηκε χωρίς να το θέλει πρεσβύτερος και αρκετά αργότερα επίσκοπος. Σε εποχή ιδιαίτερα δύσκολη για την Εκκλησία αναδείχθηκε αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Παρά τη σύντομη διακονία του στη Βασιλεύουσα επιτέλεσε εκεί θαυμαστό έργο. Αποκατέστησε την Ορθοδοξία, την εδραίωσε με τους θεολογικούς του λόγους και προήδρευσε της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου. Μετά την παραίτησή του από τον Οικουμενικό θρόνο έζησε μέχρι τον θάνατό του σε ερημητήριο ασκούμενος σκληρά. Ο Άγιος Γρηγόριος υπήρξε κορυφαίος θεολόγος, λαμπρός ρήτορας και αξεπέραστος ποιητής.*

Λέξεις κλειδιά: *Γρμγοριος ο Θελόγος, Καππαδοκία, Ναζιανζός*

Ανάμεσα στους Πατέρες της Εκκλησίας ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος αποτελεί μια από τις σπάνιες εξαιρέσεις στις οποίες η βιογραφική ενημέρωση είναι πλούσια. Και αυτό, διότι όλες σχεδόν οι λεπτομέρειες του βίου του παρελαύνουν μέσα στους στίχους των ποιημάτων του, στις επιστολές και τους λόγους του. Ιδιαίτερα πρέπει να επισημανθεί το εκτενέστατο ποίημά του «Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον», το οποίο αποτελείται από 1949 στίχους, όπου με ζωηρότατα χρώματα ζωγραφίζονται όλες οι πτυχές της πολυκύμαντης ζωής του.

Αξιόλογα στοιχεία για ορισμένα σημεία της δράσης του προσθέτουν αναφορές και υπαινιγμοί που εντοπίζονται σε κείμενα φίλων του, ιδίως στις επιστολές του Μεγάλου Βασιλείου, καθώς και η σύντομη σημείωση του Ιερωνύμου[1]. Ο «*Βίος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*»[2], που συντάχθηκε κατά τον 7ο αιώνα από κάποιον πρεσβύτερο Γρηγόριο, βασίζεται κυρίως στα συγγράμματα του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, ενώ το Εγκώμιο[3] του Ιωάννη Γεωμέτρη Κυριώτη βασίζεται σ' αυτόν τον Βίο και στα κείμενα του ίδιου του Αγίου.

Η πατρίδα του Γρηγορίου, η Καππαδοκία, κατελάμβανε όλα τα εδάφη που εκτείνονται από ανατολή προς δύση μεταξύ Ευφράτη και Άλυος ποταμού και από βορρά προς νότο μεταξύ του Ευξείνου Πόντου και του Ταύρου. Στη βόρεια Καππαδοκία, στον

1 Ιερώνυμος, «De viris illustribus» 117. – Π. Κ. Χρήστου, «Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο μύστης της θείας ελλάμψεως», Θεσσαλονίκη 1990.

2 P. G. 35, 243 – 304.

3 P. Tacchi – Venturi, «Studi e documenti di storia e di diritto» 14 (1983), 132-162.

Πόντο, σημαντικές πόλεις ήταν η Νεοκαισάρεια και η Σεβάστεια, στη νότια Καππαδοκία η Καισάρεια και τα Τύανα. Και οι τέσσερις αυτές πόλεις έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στη ζωή και τη δράση των μεγάλων θεολόγων της Καππαδοκίας. Η περιοχή ανέδειξε προσωπικότητες μιας ποικιλίας ειδικοτήτων, μεταξύ των οποίων τον γεωγράφο Στράβωνα και τον περιηγητή Παυσανία, διαπρεπείς σοφιστές, όπως τους καθηγητές των Αθηνών Ιουλιανό και Προαιρέσιο και βέβαια λαμπρούς Χριστιανούς άνδρες με σπουδαιότερους τον Γρηγόριο τον Θεολόγο, τον Μέγα Βασίλειο, τον Γρηγόριο Νύσσης και τον Αμφιλόχιο Ικονίου. Στα χρόνια του Γρηγορίου η Καππαδοκία ήταν σχεδόν καθ' ολοκληρίαν χριστιανική.

Η οικογένεια του Γρηγορίου είχε βαρύ και ένδοξο παρελθόν και η ζωή της συνδεόταν με τέσσερα τοπωνύμια: Τιβερίνη, Ναζιανζός, Αριανζός, Καρβάλη. Τιβερίνη ήταν μια ευρεία περιοχή που περιλάμβανε μιας μέτριας έκτασης πόλη, τη Ναζιανζό, και ένα αριθμό χωριών και αγροικιών. Η Αριανζός ήταν ένα από τα χωριά αυτά και στην περιοχή της βρισκόταν η Καρβάλη, που ήταν οικογενειακό κτήμα του Γρηγορίου «ἐν Ἀριανζοῖς», όπως γράφει[4]. Το κτήμα της Καρβάλης μετατράπηκε αργότερα σε ησυχαστήριο, όπου έζησε τα τελευταία εννέα χρόνια της ζωής του ο Γρηγόριος. Πολύ σύντομα γύρω στο κτήμα του Γρηγορίου συγκροτήθηκε το χωριό Καρβάλη που σωζόταν ως το 1922[5].

Γονείς του Γρηγορίου ήταν ο Γρηγόριος και η Νόννα, πρότυπο Χριστιανής γυναίκας. Ο πατέρας του βαπτίσθηκε σε ηλικία πενήντα περίπου ετών (325). Λίγο αργότερα χειροτονήθηκε ιερεύς και το 333/4 αναδείχθηκε σε επίσκοπο Ναζιανζού. Το ζεύγος απέκτησε τρία παιδιά, τη Γοργονία, τον Γρηγόριο και τον Καισάριο, όλα ύστερα από τη μεταστροφή του πατέρα στη χριστιανική πίστη. Ο Γρηγόριος πρέπει να γεννήθηκε γύρω στα 329/330 στη Ναζιανζό ή ίσως στην Αριανζό, στο κτήμα της Καρβάλης, όταν ο πατέρας του ήταν ήδη κληρικός[6]. Η ευσεβής Νόννα, μόλις γεννήθηκε ο Γρηγόριος τον έταξε στον Θεό[7]. Τον ανέθρεψε η ίδια, μάλλον στην Καρβάλη, μακριά από το πολυτάραχο επισκοπείο της Ναζιανζού. Ίσως η συνεχής αναστροφή με τη μητέρα του κατέστησε τον Άγιο λεπτό, ευαίσθητο και ευσυγκίνητο.

Στην παιδική του ηλικία είχε εκπαιδευτές τον πατέρα του, εκτάκτως τον αδελφό της Νόννας Αμφιλόχιο και πρωτίστως τον εξάδελφό του παιδαγωγό Καρτέριο[8]. Ακολούθως ήλθε στη Ναζιανζό, που είχε αναδειχθεί σε αξιόλογο επαρχιακό εκπαιδευτικό κέντρο, όπου παρακολούθησε τα μαθήματα του θείου του Αμφιλοχίου, και στη συνέχεια έκανε για περισσότερα από τρία χρόνια εγκύκλιες σπουδές στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, που είχε ήδη αναδειχθεί σε μια από τις μεγάλες πνευματικές εστίες της εποχής[9]. Εκεί έκανε την πρώτη του γνωριμία με τον Βασίλειο. Μετά το πέρας των εγκυκλίων σπουδών του ταξίδεψε για ευρύτερες σπουδές στην Καισάρεια της Παλαιστίνης. Ο ιστορικός Σωκράτης ισχυρίζεται ότι πηγαίνοντας ο Γρηγόριος προς την Καισάρεια στάθμευσε στην Αντιόχεια και μαθήτευσε κοντά στον διάσημο Λιβάνιο[10]. Και αν ακόμη η πληροφορία αυτή είναι ανακριβής, είναι βέβαιο πως συνάντησε τον Λιβάνιο στην Αθήνα, σε κάποια επίσκεψη εκεί του μεγάλου δασκάλου το 353, οπότε ίσως παρακολούθησε μερικές έκτακτες διαλέξεις του. Στην Καισάρεια της Παλαιστίνης λειτουργούσε τότε μια

4 P. G. 37, 392.

5 «Ἐπιστολὴ» 203.

6 «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 512 κε.- Στ. Παπαδόπουλος, «Γρηγόριος ο Θεολόγος», Αθήνα 1991, σ.17.

7 «*Λόγος*» 18, 11.- «*Ἔπος*» 2,1,11.- «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 79-81.

8 Π. Κ. Χρήστου, ό.π., σ. 21.

9 ἋΛόγος» 43, «*Εἰς Βασίλειον*» 13.

10 Σωκράτης, «Εκκλησιαστική Ιστορία» 4, 26.- Βλ. και Σωζομενός, Εκκλησιαστική Ιστορία 6, 17.

ακμαία χριστιανική φιλοσοφική σχολή με πλούσια βιβλιοθήκη· υπήρχαν επίσης και αξιόλογα κοσμικά εκπαιδευτήρια. Εκεί, κατά τον Ιερώνυμο, παρακολούθησε για κάποιο διάστημα τα μαθήματα του ρητοροδιδασκάλου και γραμματικού Θεσπεσίου[11]. Ο πόθος του όμως για όλο και μεγαλύτερη μόρφωση τον ωθούσε σε ακόμα μεγαλύτερα κέντρα . Έτσι, μετά από κάποιο διάστημα έφυγε από την Καισάρεια της Παλαιστίνης και πήγε στην Αλεξάνδρεια. Έκεί, στην πλουσιότατη πνευματικά πολιτεία, φρόντισε, όπως όλοι οι φιλομαθείς νέοι της εποχής εκείνης, να ερανισθεί τη σοφία από πολλά στόματα φιλοσόφων και ρητόρων. Παρακολούθησε μαθήματα πλατωνικής και νεοπλατωνικής φιλοσοφίας και, όπως γράφει ο ίδιος, «*κανθένδε γάρ τι τῶν λόγων ἐδρεψάμην*»[12] (κάτι καρπώθηκε και από εκεί).

Όμως τον τραβούσε σαν μαγνήτης η Αθήνα, η πανάρχαια κοιτίδα και εστία της παιδείας. Τον 4ο αι. υφίσταντο στην Αθήνα τέσσερις έδρες φιλοσοφίας, πολυάριθμες έδρες της ρητορικής-οι οποίες και έδιναν κυρίως τον τόνο στην πνευματική ζωή-και μερικές έδρες της ιατρικής.

Ο Γρηγόριος δύο χρόνια μετά την άφιξή του στην Αθήνα (350) περίμενε τον ερχομό του φίλου του Βασιλείου. Μόνος του στην αρχή, μαζί με τον Βασίλειο στην συνέχεια, παρακολούθησε, όπως όλοι σχεδόν οι φοιτητές της εποχής του, ευρύ πρόγραμμα μαθημάτων: ρητορική, που ήταν τότε η βασιλίδα των επιστήμων, φιλολογία, φιλοσοφία κατά τους τέσσερις κλάδους της (ηθική, θεωρητική, λογική, διαλεκτική), αστρονομία, γεωμετρία και αριθμητική. Περισσότερη προσοχή έδωσε στη ρητορική και την ποίηση. Κάθε καθηγητής δίδασκε κατά καιρούς όλα τα αντικείμενα και κάθε φοιτητής τα παρακολουθούσε όλα. Θα πρέπει, φυσικά, να λάβουμε υπόψη μας τη νοοτροπία της εποχής που ήταν ξένη προς την επιστημονική εξειδίκευση. Μόνο τρεις επιστημονικοί κλάδοι έμεναν έξω από το πρόγραμμα και απαιτούσαν εξειδικευμένη κατάρτιση στο πεδίο εφαρμογής: η θεολογία, η νομική και η ιατρική[13].

Από τότε και σ' όλη τη διάρκεια των σπουδών τους οι δύο Καππαδόκες κατέστησαν φίλοι αχώριστοι[14]. Οι σπουδές του στην Αθήνα πρέπει να τελείωσαν μετά τέσσερα χρόνια, αλλά ο Γρηγόριος έμεινε εκεί περισσότερο περιμένοντας να τελειώσει το πρόγραμμά του και ο Βασίλειος που είχε έλθει δύο χρόνια αργότερα. Όμως μετά το πέρας των σπουδών του φίλου του και ενώ ο Βασίλειος φεύγει από την Αθήνα, ο Γρηγόριος παρά τον οδυνηρό χωρισμό παραμένει στην πόλη. Φίλοι, γνωστοί, συμφοιτητές και διδάσκαλοι, με όρκους και θρήνους και πολλή πίεση τον λύγισαν, αφού υπ' αυτές τις συνθήκες, όπως λέει, μόνο μια δρυς θα μπορούσε να αντισταθεί. Και τον κράτησαν για ένα ή δυο χρόνια ακόμη[15]. Ήταν πράγματι τόσο εντυπωσιακή η επίδοσή του στους επιστημονικούς κλάδους που είχε παρακολουθήσει, και ιδιαιτέρως στη ρητορική και τη φιλολογία, ώστε ένας φοιτητικός σύλλογος του παραχώρησε κατά την τότε δικαιοδοσία καθηγητική έδρα. Δίδαξε με άκρα επιτυχία στην πόλη των Γραμμάτων, αλλά η νοσταλγία τον είλκυε πια ακατάσχετη προς τη μακρινή του πατρίδα. Έφυγε από την Αθήνα σχεδόν κρυφά το 357 ή 358[16].

Στη Ναζιανζό ο Γρηγόριος συνεχίζει για κάποιο διάστημα, ίσως για ένα σχολικό έτος, το διδακτικό και ρητορικό του έργο. Όμως η θορυβώδης ζωή των πόλεων δεν του άρεσε. Γι' αυτό επιδόθηκε με ζήλο στην ποίηση και την επιστολογραφία, προϊόντα,

---

11 «*Ἐπιτάφιος*» 4.

12 «*Ἔπος*» 2, 1, 11.- «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 129.

13 Π. Κ. Χρήστου, ό.π., σσ. 30-31.

14 «*Ἔπος*» 2, 1, 11.- «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 225-230.

15 «*Ἔπος*» 2, 1, 11.- «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 245 κ ε.

16 Στ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 17.- Π. Κ. Χρήστου, ό.π., σ. 36.

συνήθως, της ησυχίας. Συνεχίζει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του να ενδιατρίβει στην κλασική παιδεία και να έχει επαφές με πλήθος σοφιστών. Γράφει κατά την τελευταία πενταετία της ζωής του προς τον φίλο του σοφιστή Σταγείριο: «*Ἀττικὸς σύ τὴν παίδευσιν; Ἀττικοὶ καὶ ἡμεῖς*»[17]. Η Ελλάς ως πολιτιστική και πνευματική οντότητα ήταν η αγάπη του: «*Ἑλλὰς ἐμή*» γράφει[18].

Όμως ο Γρηγόριος όλη την πλούσια σοφία του την έρριξε στα πόδια του Χριστού. Η τεράστια σοφία του κόσμου που διέθετε θα τον βοηθούσε στην εξωτερική κατανόηση των βιβλικών και πατερικών κειμένων. Θα τον βοηθούσε, εξάλλου, αποφασιστικά και στη διατύπωση και περιγραφή της θείας αλήθειας που θα κατάφερνε να βιώσει. Θεολογικές σπουδές ο Γρηγόριος έκανε κυρίως από το 357/8 μέχρι το 362, όταν εμφανίσθηκε να κάνει θεολογικά κηρύγματα. Πρέπει όμως να εξηγήσουμε ότι θεολογικές σπουδές δεν έκανε με συγκεκριμένο δάσκαλο ούτε και τις σταμάτησε ποτέ. Συνεχώς γινόταν θεολόγος. Και έγινε τόσο σπουδαίος θεολόγος, ώστε η Εκκλησία του έδωσε το προσωνύμιο αυτό[19].

Στις αρχές του 362 χειροτονήθηκε χωρίς να το θέλει πρεσβύτερος στη Ναζιανζό και το 372 επίσκοπος Σασίμων. Συγχρόνως ανέπτυξε δραστηριότητα για την οποία και ο ίδιος εκπλησσόταν. Όργωσε την Καππαδοκία. Πήγε στην Ισαυρία, τη Λυκία, τη Λυκαονία, τη Γαλατία. Η παρουσία του μεγάλου ορθοδόξου θεολόγου ήταν αναγκαία, διότι όσο ανέβαινε η δύναμη του αιρετικού αυτοκράτορα Ουάλη τόσο κυριαρχούσαν οι αρειανόφρονες[20]. Το φθινόπωρο του 375 αναχώρησε αθόρυβα για τη Σελεύκεια της Ισαυρίας, για το προσκύνημα της αγίας Θέκλας (σήμερα Μεριαμλίκ), όπου έζησε για τέσσερα σχεδόν χρόνια ως ασκητής[21].

Δεν ήταν η πρώτη φορά που έφευγε από τον κόσμο. Ήταν ήδη η πέμπτη μέσα στην εικοσαετία αυτή. Η προηγούμενη ήταν όταν αποσύρθηκε σε σπήλαιο της περιοχής της Αριανζού την άνοιξη του 373[22]. Η αδιάκοπη δραστηριότητά του τον είχε τότε κουράσει. Το σώμα του από την έντονη ποιμαντική εργασία και την αυστηρή άσκηση είχε πια τόσο πολύ εξασθενήσει, που αισθανόταν γέρος, ενώ ήταν μόνον σαράντα τριών ετών. Ο πόθος του για ερημία ήταν ασίγαστος: «Να φύγω, να φύγω από τους ανθρώπους και τις πόλεις, έγραφε. Καλύτερα να ζω με τα άγρια θηρία. Λιγότερο κακό μου κάνουν αυτά»[23]. Στο άγριο σπήλαιο της Αριανζού ο Γρηγόριος έκλαψε όσο ποτέ στη ζωή του. Κι ενώ ζητούσε και προσπαθούσε, ενώ έκλαιγε και έκραζε τον «*βασιλέα Χριστόν*», έξαφνα, χωρίς να το βλέπει νάρχεται, περιλουζόταν από εσωτερικό φως. Γινόταν μέσα του πάμφωτος και λαμπρός. Όλος και όλα γύρω του γίνονταν φωτεινά. Το φως που έβλεπε γύρω του και ζούσε μέσα του ήταν το φως της Αγίας Τριάδος. Πίστευε και έλεγε ότι από το βάθος και το εύρος του θείου αυτού φωτός εξαρτάται η γνώση της αλήθειας, δηλαδή της Αγίας Τριάδος και του έργου της για τη σωτηρία του ανθρώπου.

Την εποχή αυτή (Ιούνιος 372) ο Γρηγόριος είχε διατυπώσει τη θεολογία του για τη θεότητα του Αγίου Πνεύματος και την τριαδικότητα του Θεού. Στη χειροτονία του επισκόπου Ευλαλίου απευθυνόμενος στον χειροτονούμενο του είχε πει:

---

17 «*Ἐπιτάφιος*» 71.- Ε.Π.Ε. 11, 209.

18 «*Ἐπιστολὴ*» 188.

19 «*Ἔπος*» 2, 1, 94.- «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 1.

20 Στ. Παπαδόπουλος, «Ο πληγωμένος αετός», Αθήνα 1988 (γ΄), σσ. 55-56.

21 Ό.π., σσ. 119-120.

22 Στ. Παπαδόπουλος, «Γρηγόριος ο Θεολόγος», σσ. 18-19.

23 Στ. Παπαδόπουλος, ό.π.

«*Δίδασκε προσκυνεῖν Θεὸν τὸν Πατέρα*
Θεὸν τὸν Υἱόν,
Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον,
Ἐν τρισσὶν ὑποστάσεσιν,
Ἐν μιᾷ δόξῃ τε καὶ λαμπρότητι».

Επρόκειτο για την πληρέστερη, ακριβέστερη και σαφέστερη μέχρι τότε θεολογία περί της Αγίας Τριάδος. Πρώτος με τόση σαφήνεια χαριτώθηκε να μιλήσει για τη θεότητα του Αγίου Πνεύματος το 372 ο Άγιος Γρηγόριος. Όταν κάποιοι αμφισβητούσαν τη θεολογία αυτή, που σε λίγο έγινε πίστη και παράδοση όλης της Εκκλησίας, ένιωθε να τον ξερριζώνουν. Και αυτό, γιατί όσα διατύπωνε ήταν καταγραφή αυτών που είδε και έζησε με το φως της Αγίας Τριάδος. Για το φως και τη γνώση αυτή ένιωθε τόση βεβαιότητα, όση βεβαιότητα είχε για το ότι υπάρχει[24].

Για πέμπτη φορά έφυγε από τον κόσμο όταν αναχώρησε -όπως προαναφέραμε– για το προσκύνημα της Αγίας Θέκλας, στη Σελεύκεια της Ισαυρίας. Τον είλκυε η έρημος, αλλά ένιωθε χρήσιμος και στον κόσμο. Γράφει σ' ένα ποίημά του:

«*Μέσην τιν' ἦλθον ἀζύμων καὶ μιγάδων,*
τῶν μὲν τὸ σύννουν, τῶν δὲ τὸ χρηστὸν φέρων»[25] (= βάδισα ένα δρόμο ανάμεσα σ' ερημίτες και κοσμικούς, παίρνοντας το στοχασμό των πρώτων και την καλωσύνη των δεύτερων).

Τη ζωή του στην ερημία της Αγίας Θέκλας ζωγραφίζει στους ακόλουθους στίχους του:

« Ευτυχής όποιος ζει ερημική ζωή και δεν επικοινωνεί
μ' αυτούς που σέρνονται κάτω, αλλά θέωσε τον νου του …
Ευτυχής όποιος με όλα τα αγαθά του αγόρασε τον Θεό
και μόνο του κτήμα έχει τον σταυρό που τον ανυψώνει …
Ευτυχής των μακαρίων μοναχών η ζωή, που είναι κοντά
στη θεότητα την καθαρή, αφού αποτίναξαν τη σάρκα»[26].

Στην Αγία Θέκλα ο Γρηγόριος ετοιμαζόταν για τη μεγάλη του μάχη. Για το έργο που τον περίμενε στην Κωνσταντινούπολη. Δούλευε στο σχέδιο του Θεού, χωρίς ο ίδιος να το ξέρει -γιατί δεν ήξερε ότι θα κληθεί πιεστικά να εργασθεί στη Βασιλεύουσα. Στην Πόλη επί σαράντα χρόνια είχαν επικρατήσει οι αιρετικοί. Με την εύνοια του ομόφρονός τους αυτοκράτορος Ουάλη οι Αρειανοί επικρατούσαν στην Κωνσταντινούπολη, ενώ οι Μακεδονιανοί, Ημιαρειανοί και Απολλιναριστές προκαλούσαν σ' αυτήν ταραχές. Ο αρχιεπίσκοπός της Δημόφιλος είχε ταχθεί οριστικά με την αίρεση, ενώ ο κανονικός ορθόδοξος επίσκοπος της Πόλης Ευάγριος ήταν εξόριστος. Στη διάθεση των Ορθοδόξων δεν υπήρχε ούτε ένας ναός. Κατά τον Άγιο Γρηγόριο «*τοῦτο τὸ ποίμνιον ὅτε μικρόν τε καὶ ἀτελὲς ἦν, ὅσον ἐπὶ τοῖς ὁρωμένοις, καὶ οὐδὲ ποίμνιον, ἀλλὰ ποίμνης τι μικρὸν ἴχνος ἢ λείψανον, ἀσύντακτον καὶ ἀνεπίσκοπον καὶ ἀόριστον, μήτε νομὴν ἐλευθέραν ἔχον, μήτε μάνδρᾳ περιεχόμενον*»[27].

Όμως ο αιρετικός Ουάλης σκοτώθηκε σε μάχη με τους Γότθους (378) και οι ευάριθμοι Ορθόδοξοι της Πόλεως καθώς και οι τοπικές Σύνοδοι της Αντιοχείας της Καρίας (378) και της Αντιοχείας της Συρίας (379) ασχολήθηκαν με την πλήρωση του θρόνου της

24 Στ. Παπαδόπουλος, «Ο πληγωμένος αετός», σ. 122.

25 Ό.π., σ. 124.

26 «*Ἔπος*» 2, 1, 11.- «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 310 κ ε.

27 «*Ἔπη*» 1,2 «*Ἠθικὰ*» 17, 1-2. 5-6. 9-10. - Π. Κ. Χρήστου, ό.π., σσ. 56-57.

Βασιλεύουσας. Οι εισηγήσεις των Αγίων Βασιλείου του Μεγάλου και Μελετίου Αντιοχείας συνετέλεσαν, ώστε να ανατεθεί στον Άγιο Γρηγόριο, ως ποιμένα αδιαβλήτου Ορθοδοξίας αλλά και ικανότητας, το βαρύ και υπεύθυνο έργο της αποκαταστάσεως της Ορθοδοξίας και της εκκλησιαστικής ευταξίας στην υπερκείμενη και πρώτη των πόλεων στην καθ' ημάς Ανατολή, στον Οφθαλμό της Οικουμένης[28], την Κωνσταντινούπολη[29].

Βρισκόταν στη μονή της Αγίας Θέκλας όταν προσκλήθηκε να αναλάβει τον χειμαζόμενο Οικουμενικό θρόνο. «*Σύλλογοι ποιμένων καὶ λαὸς ὀρθόδοξος ἐκάλεσάν με*»[30], έλεγε. Ήταν άρρωστος, θλιμμένος από τον πρόσφατο θάνατο του πνευματικού του αδελφού Μεγάλου Βασιλείου και περίμενε τον δικό του θάνατο, όπως έγραφε στον νεαρό ρήτορα Ευδόξιο[31]. Αλλά παρά τη σωματική ασθένεια και τη συναισθηματική κατάπτωση ο Γρηγόριος αποδέχθηκε την πρόσκληση, διότι είχε συναίσθηση της ευθύνης του ενώπιον του Θεού και της Εκκλησίας και διότι αγαπούσε τον λαό του Κυρίου και επιθυμούσε να τον καταστήσει κοινωνό των ενθέων εμπειριών του. Ενδεικτικό της ταπεινοφροσύνης του αγίου είναι το ότι σκόπευε να αναλάβει προσωρινά μόνον τη διαποίμανση της Εκκλησίας της Βασιλεύουσας, έως ότου άλλος επίσκοπος φανεί «*ἄξιος τοῦ κάλλους καὶ πλείονα τὰ ἐξ ἀρετῆς ἕδνα (= γαμήλια δῶρα) προσενέγκῃ τῇ βασιλίδι*»[32].

Ο Άγιος Γρηγόριος διετέλεσε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως επί δύο μόνο χρόνια (379–381). Ποτέ άλλοτε μια τόσο σύντομης διάρκειας πατριαρχεία δεν είχε τόσο θαυμαστά αποτελέσματα. Επανέφερε την Ορθοδοξία στη Βασιλεύουσα, οδηγώντας τον λαό στην ορθή πίστη και πράξη και καταβάλλοντας τις αιρέσεις, και ομονόησε τους διηρημένους εξ αιτίας του Μελετιανού σχίσματος της Αντιόχειας Ορθοδόξους της Ανατολής. Επιπλέον, συνέβαλε καθοριστικά στην οικουμενική ακτινοβολία του θρόνου της Νέας Ρώμης. Ο πράος και ταπεινός Γρηγόριος σε ελάχιστο χρονικό διάστημα απέβη ο εκφραστής της συνειδήσεως των Ορθοδόξων. Διά της χάριτος του Αγίου Πνεύματος, το οποίο ιδιαιτέρως τιμούσε, έλαμψε η αγιότητά του και αναδείχθηκαν τα πλούσια χαρίσματά του. Έφερε την Ορθοδοξία, την ειρήνη και την ευταξία στην Εκκλησία, ανασυγκρότησε το ορθόδοξο σώμα της Κωνσταντινουπόλεως και αξιώθηκε να προεδρεύσει της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου που συγκλήθηκε εκεί. Οι συγκεντρώσεις του ορθοδόξου ποιμνίου στην Κωνσταντινούπολη-όταν έφθασε εκεί ο Γρηγόριος-γίνονταν αρχικά σε κάποια κατάλληλα διαμορφωμένη αίθουσα μιας φιλικής οικίας-μια και όλους τους ναούς τούς κατείχαν οι αιρετικοί. Αφ' ότου όμως η φήμη του Γρηγορίου άρχισε να διαδίδεται ευρύτερα, μετατράπηκε σε μεγαλύτερο ναό και διαμορφώθηκε κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκτήσει τους απαραίτητους λειτουργικούς χώρους, για να εξυπηρετεί όλες τις ανάγκες του συνεχώς αυξανόμενου ποιμνίου[33]. Εκεί αντήχησε ο λόγος του Γρηγορίου και εκεί εκφωνήθηκαν οι πέντε λόγοι του «*Περὶ Θεολογίας*». Ο ναός αυτός που ανέστησε τον ορθόδοξο λόγο και την πίστη στο Θείο Λόγο ονομάσθηκε Αναστασία. Αναφερόμενος στα μέσα που διέθεταν οι Αρειανοί, και ιδιαιτέρως στους ναούς, έλεγε: «*Ἔχουσιν ἐκεῖνοι τοὺς οἴκους, ἡμεῖς τὸν ἔνοικον· οὗτοι θράσος, ἡμεῖς πίστιν· οὗτοι χρυσὸν καὶ ἄργυρον,*

28 «*Λόγος*» 42, 2.- Μελίτων Μητροπολ. Φιλαδελφείας, «Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος ως πατριάρχης Κων/λεως», Πρακτικά Κ. Β. Ε. , Οκτ. 1993, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 33 - 41.

29 «*Λόγος*» ΜΒ΄10.

30 Μελίτων Μητροπολ. Φιλαδελφείας, ό.π., σ. 34.

31 «*Ἔπος*» 2, 1, 12.- «*Εἰς ἑαυτὸν καὶ περὶ ἐπισκόπων*» 80 κ ε.

32 «*Ἐπιστολὴ*» 80.

33 «*Λόγος*» 36, 6.

ἡμεῖς λόγον κεκαθαρμένον»[34]. Οι ακροατές του σιγά-σιγά αυξάνονταν και αργότερα προστέθηκαν διακεκριμένες προσωπικότητες από τη Δύση και την Ανατολή, ενώ επίσημοι και ανεπίσημοι στενογράφοι κατέγραφαν τα λεγόμενα.

Οι αιρετικοί, ευνοούμενοι της εξουσίας ως τότε, δεν φαίνεται να ανησύχησαν αμέσως μόλις είδαν αυτόν τον κάτισχνο ερημίτη με το τρίχινο ένδυμα που ερχόταν να υπερασπισθεί την Ορθοδοξία. Όμως η πρώτη τους εντύπωση ανατράπηκε γρήγορα. Μόλις αντιλήφθηκαν την απήχηση της δραστηριότητάς του, τον κατηγόρησαν ως εισηγητή της πολυθεΐας και σε ημέρα βαπτίσματος που τελούσε ο ίδιος εισόρμησαν μέσα στον ναό ομάδες ζητιάνων και μοναχών σταλμένες από τους αντιπάλους του, μίαναν το θυσιαστήριο, διέκοψαν το μυστήριο και λιθοβόλησαν το εκκλησίασμα, ενώ ο ίδιος, στεκόταν ανάμεσα στους βαπτιζόμενους και τους λιθοβολητές[35]. Ο Γρηγόριος, που τραυματίσθηκε ελαφρά, αντιμετώπισε τους λιθοβολητές του με προσευχή. Το επεισόδιο συνέβη κατά τις πρώτες εβδομάδες της παρουσίας του στην πρωτεύουσα και επιμαρτυρεί τις τεράστιες δυσκολίες που αντιμετώπισε τα δύο αυτά χρόνια στην Κωνσταντινούπολη ο Άγιος αλλά και το τεράστιο έργο που επιτέλεσε εκεί.

Πρώτο μέλημά του ήταν να διαπαιδαγωγήσει τον ορθόδοξο λαό στην τήρηση του ευαγγελικού νόμου, γιατί γνώριζε ότι η αμαρτία, η απομάκρυνση από τον Θεό και η παράβαση των εντολών του είναι πρόξενοι συμφορών στον άνθρωπο. Γνώριζε επίσης σαφώς ότι απαιτείται καθαρή καρδιά, για να εννοήσει κανείς την υψηλή θεολογία την οποία κήρυττε: «*Διὰ πολιτείας ἄνελθε, διὰ καθάρσεως κτῆσαι τὸ καθαρόν. Βούλει θεολόγος γενέσθαι καὶ τῆς θεότητος ἄξιος; Τὰς ἐντολὰς φύλασσεί πρᾶξις γὰρ ἐπίβασις θεωρίας*»[36].

Ευθύς αμέσως φώτισε – όπως είπαμε – τον λαό διά των πέντε περίφημων περί θεολογίας λόγων του[37]. Είναι θαυμαστή η ενάργεια των νοημάτων, η λεπτότατη διάκριση των θεολογικών όρων, η σαφήνεια και πειστικότητα των λόγων, αλλά και ευδιάκριτη η αγάπη προς την Αγία Τριάδα και προς το πνευματικό του ποίμνιο. Ήταν πρόδηλο ότι ο άγιος μιλούσε για αλήθειες τις οποίες εμπειρικώς γνώρισε και ότι σκοπός του δεν ήταν η διανοητική έκθεση της πίστεως ή η κατατρόπωση των αντιπάλων, αλλά η καθοδήγηση του λαού προς την αλήθεια, η ενότητα της εκκλησίας και η μετοχή όλων στην εν Θεώ ζωή[38]: «*Ταῦτα, λέγει, ὡς ἐν βραχέσι πεφιλοσόφηται πρὸς ὑμᾶς δογματικως, ἀλλ᾽ οὐκ ἀντιλογικῶς, ἀλιευτικῶς, ἀλλ᾽ οὐκ ἀγοραίως, ὠφελίμως, ἀλλ᾽ οὐκ ἐπιδεικτικῶς*»[39]. Η μετριοπάθεια και η ισορροπία στην ορολογία και η αγάπη προς τους πλανημένους, που διακρίνουν τους λόγους του, είναι απότοκα της υψηλής θεολογικής εμπειρίας και της

---

34 Χρ.Κρικώνης, «Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο αγωνιστής της Ορθοδοξίας, της ειρήνης και της ενότητας της Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1993, σσ.55-56.

35 «*Λόγος πρὸς Ἀρειανοὺς*» 33, 15.

36 «*Ἐπιστολὴ*» 17 (*Πρὸς Θεόδωρον Τυάνων*), Ε.Π.Ε. 7, 140-142.- «*Ἔπος*» 2, 1, 11.- «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 652 – 672.

37 «*Λόγος*» 20, 12. – Μελίτων, ό.π. σ. 36.

38 1ος Λόγος: Λόγος 27 [P.G. 36, 29 C] (*ἅΘεολογικὸς πρῶτος κατὰ Εὐνομιανῶν προδιάλεξιςἡ [Εἰσαγωγικὸς λόγος]).*

2ος Λόγος: Λόγος 28 [P. G. 36, 25 C] («*Περὶ θεολογίας κατὰ Εὐνομίου*»).
3ος Λόγος: Λόγος 29 [P.G. 36, 73 A] («*Περὶ Υἱοῦ*»).
4ος Λόγος: Λόγος 30 [P. G. 36,104 C – 133 A] («*Περὶ Υἱοῦ*»).
5ος Λόγος: Λόγος 31 [P. G. 36, 133 B – 172 B] («*Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*»).

39 Μελίτων, ό.π, σ.36.

ταπεινόφρονος και φιλάνθρωπης καρδιάς του.

Το δυσκολότερο ίσως μέλημά του ήταν να συμφιλιώσει τις για διάφορους διεσπασμένες και αντιμαχόμενες μερίδες των Ορθοδόξων. Γνώριζε ότι και εδώ αίτιο ήταν η αμαρτία και η εμπάθεια: «*Καὶ τὸ αἴτιον τί; Φιλαρχία τυχὸν ἢ φιλοχρηματία ἢ φθόνος ἢ μῖσος ἢ ὑπεροψίαί*»[40]. Τα πάθη σκοτίζουν τη διάνοια του ανθρώπου. Εξαπατάται ο πιστός, αγωνιζόμενος εμπαθώς κατά των ομοδόξων, ότι δήθεν εργάζεται για χάρη της αλήθειας: «*Ὅς ἐστιν ἄτοπον, ἰδίᾳ μὲν ἄριστον ὑπολαμβάνειν τὸ τῆς ὁμονοίας, δημοσίᾳ δὲ μὴ λυσιτελέστατονί*»[41].

Ο Άγιος γνωρίζει να είναι αυστηρός και απαρέγκλιτος στα δογματικά ζητήματα, αλλά μετριοπαθής και υποχωρητικός, χωρίς προδοσία της Ορθοδοξίας, στις ενδοεκκλησιαστικές διενέξεις: «*Οὐ γὰρ ἀπαιδεύτως παιδεύομεν, οὐδὲ ταῖς ὕβρεσι βάλλομενί Ἀλλὰ τὸ περὶ Χριστοῦ πολεμεῖν δείκνυμεν ἐν τῷ μάχεσθαι κατὰ Χριστόν, τὸν εἰρηνικόν τε καὶ πρᾶον καὶ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν βαστάσαντα. Οὔτε εἰρηνεύομεν κατὰ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, ὑφιέντες τι διὰ δόξαν ἐπιεικείαςί καὶ εἰρηνεύομεν ἐννόμως μαχόμενοι καὶ εἴσω τῶν ἡμετέρων ὁρῶν καὶ κανόνων τοῦ πνεύματος*»[42]. Γνωρίζει ότι στις ενδοεκκλησιαστικές διαμάχες η υποχωρητικότητα και η ήττα είναι στην πραγματικότητα πρόοδος και νίκη, και γι' αυτό συμβουλεύει: «*Ἕνα πόλεμον εἰδῶμεν, τὸν τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως. Εἴπωμεν, ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς, ἂν ἄρα δέχωνται. Συγχωρήσωμέν τι μικρόν, ἵνα τὸ μεῖζον ἀντιλάβωμεν, τὴν ὁμόνοιαν. Ἡττηθῶμεν, ἵνα νικήσωμεν*»[43].

Ελαύνεται πάντοτε από την αγάπη, η οποία είναι «*τὸ τιμώμενον ἡμῖν καὶ προσκυνούμενον*»[44], και χωρίς κανένα να κολακεύει δεν παύει να κηρύττει την αλήθεια και να εξαγγέλλει με πραότητα την ειρήνη. Όταν ο κυνικός φιλόσοφος Μάξιμος, τον οποίο ο Άγιος βάφτισε, χειροτόνησε πρεσβύτερο και τίμησε με τη φιλία του, προσπάθησε να υφαρπάσει τον πατριαρχικό θρόνο με τη συνέργεια επισκόπων τους οποίους επίσης ο Θεολόγος είχε τιμήσει και εγκωμιάσει, ο άγιος Γρηγόριος μετά πρόσκαιρη λύπη και εκδημία στην ύπαιθρο γράφει: *ᾗ τὰ κατ᾽ ἐμαυτὸν ἀφείς, θρηνῶ τοὺς λυπήσαντας. Μέλῃ Χριστοῦ ποτε, μέλῃ τίμια ἐμοί, εἰ καὶ νῦν διεφθαρμένα*»[45].

Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος πάντοτε εξελάμβανε τη θέση του στον θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως ως αποστολή προσωρινού χαρακτήρος και δεν ήθελε με κανένα τρόπο να δεσμευθεί στη Βασιλεύουσα για όλη του τη ζωή. Όταν ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος ο Α΄ εισήλθε στην Πόλη (24 Νοεμβρίου 380), προσφώνησε τον Γρηγόριο με λόγια τόσο εγκωμιαστικά που γέμισαν αιδώ τον ιεράρχη: *ᾦ πάτερή, του είπε, ᾗσοί τε καὶ τοῖς ἱδρῶσι τοῖς σοῖς, δι᾽ ἡμῶν ὁ Θεὸς ἐγχειρίζει τὴν Ἐκκλησίαν. Ἰδού δίδωμί σοι τὸν οἶκον τὸν ἱερὸν καὶ τὸν θρόνον*»[46]. Ακολούθως τον οδήγησε μεγαλοπρεπώς με τιμητική φρουρά στον ναό των Αγίων Αποστόλων, όπου και οι τάφοι των αυτοκρατόρων. Επιθυμούσε να εγκαταστήσει επισήμως τον Άγιο στον Οικουμενικό θρόνο, και αυτό ήταν που απαιτούσε με τη βοή του ο λαός. Ο Γρηγόριος όμως ζήτησε να συνεχίσει το έργο του στην Πόλη ως τοποτηρητής, πράγμα που έγινε δεκτό, έως ότου συνήλθε η Β΄ Οικουμενική

40 Λόγος 23, 12.

41 Λόγος 22, 5.

42 Λόγος 22, 15.

43 Λόγος 42, 14.

44 Λόγος 22, 16.

45 Λόγος 22, 4.

46 Λόγος 26, 18.

Σύνοδος του 381, η οποία, ως γνωστόν, συγκλήθηκε για να δογματίσει περί του ομοουσίου του Αγίου Πνεύματος.

Ο ρόλος της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου -της οποίας από πολύ νωρίς, μετά τον θάνατο του Μελετίου Αντιοχείας (μέσα Μαΐου του 381) προήδρευε ο Γρηγόριος- υπήρξε στον βίο της Εκκλησίας σπουδαιότατος, διότι έθεσε οριστικό τέρμα στην αρειανή έριδα, αλλά και διότι προίκισε την Εκκλησία με το Σύμβολο της Πίστεως που απαγγέλλεται έως σήμερα απ' όλες τις Ορθόδοξες Εκκλησίες. Αυτή η Οικουμενική Σύνοδος, επίσης, διά του τρίτου κανόνος της ανεβίβαζε πλέον την Κωνσταντινούπολη επάνω απ' όλες τις αρχιεπισκοπικές έδρες μετά τη Ρώμη και πριν από την Αλεξάνδρεια, «*διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην*». Αυτή είναι η ώρα της δημιουργίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ανάμεσα στα μέλη της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου διακρίνονται-εκτός του Αγίου Γρηγορίου-διαπρεπείς προσωπικότητες του ύψους του Μελετίου Αντιοχείας, των αδελφών του Μεγάλου Βασιλείου Γρηγορίου Νύσσης και Πέτρου Σεβαστείας, του Αμφιλοχίου Ικονίου, του Κυρίλλου Ιεροσολύμων, του Διοδώρου Ταρσού κά. Ποτέ άλλοτε δεν είχε συγκεντρωθεί σε μια σύνοδο τόση θεολογική σοφία.

Η αλήθεια επιβάλλεται με την παρουσία της. Και ο Άγιος Γρηγόριος, ο οποίος έδωσε ολόκληρο τον εαυτό του στον Θεό και μίλησε στον λαό του Θεού εξομολογητικά, με απλότητα και αλήθεια, αγαπήθηκε πολύ από αυτόν. Έτσι αύξησε και ετελείωσε το μικρό και ατελές ποίμνιο, το οποίο η Εκκλησία του εμπιστεύθηκε, και το οδήγησε «*εἰς νομὰς σωτηρίους*», ώστε ο λαός να αποβεί, όπως λέει ο ίδιος, «*γνήσιος τῆς Τριάδος προσκυνητής*»[47].

Ο Άγιος και στον κορυφαίο θρόνο της βασιλίδας των πόλεων, όπως πάντοτε στη ζωή του, εργάσθηκε αποκλειστικά για την Εκκλησία, όχι για τον εαυτό του. Γι' αυτό, όταν ήλθε η ώρα να μεταβεί και πάλι στην προσφιλή του ησυχία ως εραστής του απράγμονος βίου και της καλλιεργείας των νοερών θεωριών, με ταπείνωση και συναίσθηση ότι έφερε σε πέρας το έργο του, ζητεί τα εξής «*ὡς τῶν πονῶν μισθόνη· ἆἍλλον ἀντεισάγετε, τὸν ὑπὲρ ὑμῶν διωκόμενον, ὅστις ἱκανὸς τὰ πάντα ὑμῖν χαρίζεσθαι καὶ συνδιαφέρειν τὰς ἐκκλησιαστικὰς φροντίδας*»[48]. Χαρακτηριστική της ταπεινώσεώς του αυτής και της μέριμνάς του για την Εκκλησία είναι και η αποστροφή του προς τους Πατέρες της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου (381), όταν κάποιοι επίσκοποι διαφώνησαν με την επιλογή που έκανε για τον θρόνο της Αντιοχείας και παράλληλα ήγειραν ζήτημα κανονικότητάς του: «*Εἰ δέ τι ὑμῖν ἐγὼ τῆς διαστάσεως αἴτιος, οὐκ εἰμι σεμνότερος Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ παύσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ὁ κλύδων τῶν ταραχῶν. Αἱροῦμαι παθεῖν ὅ,τι ἂν βούλησθε, καίπερ ἀθῶος ὤν, τῆς ὑμῶν ἕνεκεν ὁμονοίας*»[49]!!

Οι αντίπαλοί του έμειναν έκπληκτοι. Πόσο δεν τον γνώριζαν καθόλου! Για μια επισκοπική θέση, έστω και την πρώτη, ένας Γρηγόριος δεν θα γινόταν ποτέ αφορμή να διχασθεί η Εκκλησία. Χρόνια και χρόνια η αφάνεια ήταν η αγάπη του, η πραότητα και η ταπείνωση σύμφυτες με τη ζωή του. Λοιπόν, «*ἀφίημι ὑμῖν τὴν πόλιν καὶ τὰ βασίλεια*»! Σας τα χαρίζω όλα! Για την ειρήνη της Εκκλησίας! Ευθύς αμέσως επισκέφθηκε τον αυτοκράτορα και του ζήτησε να δεχθεί την παραίτησή του, διότι ήταν κουρασμένος και απογοητευμένος από αυτή την κατάσταση. Ο Θεοδόσιος, αν και απρόθυμα, δέχθηκε την παραίτηση. Τώρα ο Άγιος ζητούσε να βρει μιαν ερημιά για να κατοικήσει, μακριά από τα κακά, όπου θα αναζητεί τον Θεό και όπου γηροκόμος θα του είναι η ελπίδα για τα ουράνια. Τη βρήκε στη μακρινή του γενέτειρα.

---

47 P. G. 35, 292 A.

48 Λόγος 42, 16.

49 Λόγος 42, 21.

Πριν αναχωρήσει από την Κωνσταντινούπολη απηύθυνε προς τους επισκόπους και τον λαό από τον άμβωνα του καθεδρικού ναού τον «Συντακτήριον» λόγο του, τον αποχαιρετιστήριο, στον οποίο φανέρωσε όλο το μεγαλείο της πνευματικής και ηθικής του δυνάμεως. Δικαιολογεί την απόφασή του να φύγει και αποχαιρετά όλους, άλλοτε με πόνο, άλλοτε με ψυχραιμία, πάντοτε με ανεκτικότητα και χωρίς μνησικακία για την αδικία. Και τελειώνει μ' αυτόν τον επίλογο:

«Χαίρε, Αναστασία μου, που έγινες επώνυμη της ευσεβείας, διότι εσύ μας ανέστησες τον Λόγο…

»Χαίρε, καθέδρα μου, αυτό το επίφθονο και επικίνδυνο ύψωμα, συνέδριο των αρχιερέων, το τιμημένο από τον σεβασμό των ιερέων και τον χρόνο… Χαίρετε χοροστασίες των μοναχών, αρμονίες των ψαλτών, σύλλογοι των χηρών και των ορφανών, οφθαλμοί των φτωχών… Χαίρετε, θαυμαστές των λόγων μου…

»Χαίρετε, βασιλείς και ανάκτορα και υπάλληλοι και αυλικοί των βασιλέων, οι οποίοι, αν είσθε στον βασιλέα πιστοί, δεν το ξέρω, αλλά στον Θεό ξέρω ότι είσθε κατά το πλείστον άπιστοι…

»Εσίγησε πλέον για σας η δηκτική και φλύαρη γλώσσα…

»Χαίρε, μεγαλόπολη και φιλόχριστε…

»Χαίρε, Ανατολή και Δύση, χάριν των οποίων και από τις οποίες πολεμούμαστε…

»Χαίρετε, άγγελοι, έφοροι της Εκκλησίας…

»Χαίρε, ω Τριάς , το μελέτημα και το εγκαλλώπισμά μου.

»Τεκνία μου, να φυλάσσετε την παρακαταθήκη μου, να θυμάστε τους λιθοβολισμούς μου.

»Η χάρις του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού μαζί με όλους σας»[50].

Στις αρχές του καλοκαιριού του 381-σε ηλικία 52 ετών-ο Άγιος Γρηγόριος εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη. Ο ασίγαστος πόθος της ησυχίας, το επισφαλές της υγείας του και η αδυναμία του απέναντι στον φθόνο των άλλων τον απομάκρυναν πάντοτε από τα δημόσια πράγματα· αυτή τη φορά τον απομάκρυναν οριστικά. Όμως, παρά την τόσο σύντομη παραμονή του στην πρωτεύουσα, την άφηνε με εντελώς διαφορετική όψη από εκείνη που είχε αυτή, όταν είχε έλθει πριν από δύο χρόνια. Η προσφορά του ήταν ανυπολόγιστης σημασίας.

Το ερημητήριό του, κάπου στο κτήμα της Καρβάλης, του παρείχε όλα τα εχέγγυα για έναν ήσυχο βίο. Εκεί έζησε τα τελευταία εννέα χρόνια της ζωής του ασχολούμενος με την άσκηση. Είχε πλέον παραχωρήσει όλα τα αξιώματα σε άλλους. Αυτός απολάμβανε την ησυχία, αφού προτίμησε το ακίνδυνο βραβείο της σιωπής. Ένας ακατάσχετος πόθος των άνω τον διακατέχει. Γράφει:

«Και στις Εκκλησίες τι θα δώσουμε; Το δάκρυ·
διότι σ' αυτό με έφερε τώρα ο Θεός…
Κι έπειτα προς τα πού προορίζομαι; Πες μου, Λόγε Θεού.
Εύχομαι να μεταβώ στην άσειστη κατοικία,
όπου είναι η Τριάς μου και το μοναδικό φως,
με του οποίου τις αμυδρές σκιές ανυψωνόμαστε τώρα»[51].

Την έρημο δεν την εγκατέλειψε ξανά. Κάποτε, για λίγο μόνο (Νοέμβριος 382), αναγκάσθηκε να πάει στα ιαματικά λουτρά της Ξανξαρίδας (Καππαδοκίας) για να βρει κάποια ανακούφιση από τους αφόρητους πόνους του σώματός του, και ιδιαίτερα των ποδιών του, καθώς και από το άσθμα που τον βασάνιζε. Μιαν άλλη φορά ήλθε στη

50 P. G. 35, 300.- «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 1838 κ ε.
51 Λόγος 42, 26, 28.- «Συντακτήριος», P. G. 36, 492 B - 512C. - Π. Κ. Χρήστου, ό.π., σσ. 105 –106.

Ναζιανζό, όπου ανέλαβε προσωρινά τις ποιμαντικές της φροντίδες, ώσπου μετά πολλά διαβήματά του εγκαταστάθηκε εκεί μόνιμος επίσκοπος, ο Ευλάλιος (Σεπτέμβριος 382-Μάιος 383). Και μιαν ακόμη φορά, όταν την 1η Ιανουαρίου του 382 πήγε στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, στον λαμπρό μητροπολιτικό ναό της οποίας εκφώνησε τον μακροσκελή επιτάφιο Λόγο του (ΜΓ΄) στον Μέγα Βασίλειο. Στον λόγο του αυτό συνέκρινε τον Βασίλειο με τους προφήτες και τους Αποστόλους. Εξήγησε ότι σε μερικά σημεία ο Βασίλειος ξεπέρασε τους προφήτες, ενώ έφθασε τους Αποστόλους. Έτσι ένας μεγάλος Πατέρας και Διδάσκαλος της Εκκλησίας, ο Γρηγόριος, εξηγεί για πρώτη φορά πώς ενεργεί και πώς φωτίζεται ο θεολόγος τον οποίο θέλει ο Θεός να αναδείξει Πατέρα και Διδάσκαλο της Εκκλησίας Του.

Στο ερημητήριό του ασκητεύει ως αναχωρητής. Συχνά μας μιλάει στα ποιήματά του για τη θεία ευφροσύνη, μα πιο πολύ για την επίμονη και επίπονη προσευχή του, για τους ασκητικούς ιδρώτες. Κάπου – κάπου αφήνεται και μιλάει για το λαμπρό φως της Αγίας Τριάδος που τον πλημμυρίζει. Και είναι αυτό ό,τι γλυκύτερο και θεϊκότερο μπορεί να χαρισθεί στον άνθρωπο. Μιλάει για το φως έτσι, σαν να θέλει να πει ότι εκείνες τις στιγμές βίωνε τη βασιλεία του Θεού. Και ήταν εκείνο το φως, που τον έλουζε ολόκληρο, ειρηνικό, ηδύ, γνωστικό. Μ' αυτό και μέσα σ' αυτό ένιωθε απέραντη ευτυχία και συγχρόνως γνώριζε την αλήθεια, τον εαυτό του και τον κόσμο· και ήταν απερίγραπτο το βάθος και η γλυκύτητα της θεωρίας[52].

Στο ασκητήριό του ζει μακριά από τον κόσμο, αλλά συνάμα συμπάσχει με τον λαό του Θεού. Φροντίζει για τις υποθέσεις της τοπικής Εκκλησίας της Ναζιανζού, στην οποία έχει δωρίσει, από τη Βασιλεύουσα ακόμη, όλη την πατρική του περιουσία. Φροντίζει για τις μοναστικές κοινότητες, για τα φιλανθρωπικά ιδρύματα, για τις ποικίλες ανάγκες πολλών προσώπων. Ρίχνει το βλέμμα του και στις μεγάλες υποθέσεις και στα αναφυόμενα προβλήματα της όλης Εκκλησίας. Παράλληλα, συντάσσει και αποστέλλει ένα πλήθος επιστολών, συγγράφει τις περίφημες αντιαπολλιναριστικές διατριβές (Επιστολές 101 και 102) και γράφει αυτοβιογραφικά ποιήματα[53].

Η δομή των λογοτεχνικών ειδών που συγγράφει ο Γρηγόριος (λόγων, ποιημάτων, επιστολών) είναι διαφορετική και τα επί μέρους θέματά τους είναι ποικίλα. Αλλά από τους πρώτους στίχους ο πεπειραμένος αναγνώστης αναγνωρίζει τον δημιουργό τους. Ο Βασίλειος του γράφει σε μια από τις πρώτες σωζόμενες επιστολές του ότι αναγνώρισε την επιστολή του όπως άλλοι αναγνωρίζουν τα παιδιά των φίλων τους από την ομοιότητα που έχουν προς τους γονείς τους[54].

Η γλώσσα του είναι ό,τι πιο εκλεκτό έχει να παρουσιάσει κατά τους χρόνους εκείνους η ελληνική γραμματεία, χριστιανική και κοσμική, αν και ποικίλλει κατά περιστάσεις και θέματα. Τα κείμενά του διαβάζονταν με πάθος κατά τη βυζαντινή εποχή. Σχολιάσθηκαν ποικιλοτρόπως και διατηρήθηκαν σε πλήθος χειρογράφων, από τα οποία πολλά έχουν πολυτελή σύνθεση και κοσμούνται με λαμπρές μικρογραφίες[55].

Θα ασχοληθούμε ιδιαίτερα, αλλά πάρα πολύ επιγραμματικά, με την ποίησή του. Ο Γρηγόριος είναι μεγαλόπνοος και πολυγραφότατος ποιητής. 407 ποιήματά του σώζονται με 18.000 στίχους, ενώ είναι σίγουρο (Σουίδας) ότι έγραψε περισσότερους από 30.000 στίχους που δεν διασώθηκαν. Εφαρμόζει άριστα τα δύσκολα για την εποχή του αρχαία προσωδιακά μέτρα, ενώ σε δύο ποιήματά του («῞Υμνος ἑσπερινός» 1, 1, 32 και «*Παραίνεσις πρὸς*

52 «῞*Επος*» 2. 1. 11. – «*Περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον*» 1940 κ ε.

53 Στ. Παπαδόπουλος, «Ο πληγωμένος αετός», σσ. 350, 371.

54 Ό.π., σ. 319.

55 Βασιλείου, «᾽*Επιστολὴ*» 2, 1.- Π. Κ. Χρήστου, ό.π., σ. 117.

παρθένους»1, 2, 3), στα οποία χρησιμοποιεί λαϊκότερη γλώσσα, εγκαταλείπει την προσωδία-στην οποία βασίζεται η αρχαία ελληνική μετρική-και εισάγει το τονικό μέτρο-καθαρά νεοελληνικό , που αργότερα επεκτείνεται η χρήση του-ιαμβικό 7σύλλαβο στο πρώτο ποίημα και ιαμβικό 15σύλλαβο στο δεύτερο. Είναι η πρώτη φορά που εμφανίζεται , ως τονικός, ο

15σύλλαβος-το κατ' εξοχήν νεοελληνικό μέτρο-στην ελληνική ποίηση. Πόσο ο Γρηγόριος είχε εγκύψει στη μελέτη της ποιητικής δημιουργίας όλων των ελληνικών εποχών μαρτυρεί και η γλώσσα των ποιημάτων του, που ποικίλλει κατά λογοτεχνικό είδος.

Η έντονη ευαισθησία του, αυτή που μας έδωσε ένα τόσο μεγάλο ποιητή, προσέδιδε στην προσωπικότητά του ένα συγκινητικό τόνο λεπτής μελαγχολίας, πίσω από την οποία κρυβόταν η πνευματική χαρά για την κοινωνία με τον Θεό και για τα ελπιζόμενα και με βαθύτατη και ένθερμη επιθυμία αναμενόμενα αγαθά του μέλλοντος.

Ωραιότατο είναι το ποίημά του «*Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν*» σε ημιάμβους στίχους. Διαλέγεται με την ψυχή του και τη ρωτά:

«*Τί σοι θέλεις γενέσθαι ;*
Ψυχὴν ἐμὴν ἐρωτῶ.
ἰἰἰἰἰ
Θέλεις Θεὸς γενέσθαι;
Θεὸς Θεοῦ μεγίστου
παραστάτης φαεινός,
σὺν ἀγγέλοις χορεύων;
Ἴθι, πρόβαινε, ταρσοὺς
ὀξυπτέρου μενοινῆς
κυκλουμένη πρὸς ὕψος» (= Εμπρός, τρέξε, πέταξε γρήγορα, γεμάτη λαχτάρα προς τον ουρανό)[56].

Το απόσπασμα, όπως και πολλά άλλα, θυμίζει τις καλύτερες στιγμές της κλασικής λυρικής μας ποίησης.

Αν και τα ποιήματά του τα συνέταξε σχεδόν όλα περί τα τέλη της ζωής του, εν τούτοις ο ποιητικός λόγος του Γρηγορίου είναι εμφανής και στην επιστολογραφία του και στους λόγους του και σ' όλα τα άλλα πεζά του δοκίμια. Είναι, για παράδειγμα, ανυπέρβλητη σε δύναμη και κάλλος ποιητικού ρυθμού η παράγραφος με την οποία κλείνει λόγο του που εκφώνησε σε ναό της Ναζιανζού, με σκοπό να πείσει το εκκλησίασμα να ενισχύσει μια προσπάθεια για σύσταση φιλανθρωπικών ιδρυμάτων στην πόλη:

«*Χριστὸν ἐπισκεψώμεθα,*
Χριστὸν θεραπεύσωμεν,
Χριστὸν θρέψωμεν,
Χριστὸν ἐνδύσωμεν,
Χριστὸν συναγάγωμεν,
Χριστὸν τιμήσωμενῥ
μὴ τραπέζῃ μόνον, ὥς τινες,
μηδὲ μύροις ὡς ἡ Μαρία»[57].

Εξάλλου, ολόκληρα χωρία και φράσεις στην υμνογραφία μεγάλων εορτών-κυρίως δεσποτικών-προέρχονται από λόγους του Γρηγορίου, καθώς έγκριτοι ποιητές, όπως ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός και ο Κοσμάς ο Μελωδός, πλέκουν τους κανόνες τους γύρω από τις εκφράσεις αυτές:

56 Ό.π., σ. 118.

57 P. G. 37, 1433, 1437-1438.

«Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε·
Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε·
Χριστὸς ἐπὶ γῆς , ὑψώθητε.
Ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ ...»[58].

«Ἀναστάσεως ἡμέραί
καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει καὶ
ἀλλήλους περιπτυξώμεθα· εἴπωμεν,
ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς...
Συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει»[59].

«Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἦν μὲν ἀεί,
καί ἔστι καὶ ἔσται, οὔτε ἀρξάμενον,
οὔτε παυσόμενον, ἀλλ᾽
ἀεὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμέ-
νον καὶ συναριθμούμενονί»[60].

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος παρέδωσε αθόρυβα το πνεύμα του το 390, στα εξήντα ένα του χρόνια, κάπου στην περιοχή της Αριανζού, έχοντας φθάσει στα όρια της σωματικής του αντοχής, αλλά παρ' όλ' αυτά ασκούμενος σκληρά και προσευχόμενος αδιαλείπτως. Η Εκκλησία τον τίμησε με τον τίτλο του θεολόγου και για την εκφώνηση των περίφημων περί θεολογίας λόγων του, που τον εμφανίζουν να ανέρχεται σε ύψος ανέφικτο για άνθρωπο, αλλά και για τον ιδιάζοντα χαρακτήρα της θεολογίας του, τα βασικά στοιχεία της οποίας απετέλεσαν στοιχεία της θεολογίας όλης της Εκκλησίας[61].

Ο Αγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος προβάλλει και σήμερα ως ο ολοκληρωμένος εν Θεώ άνθρωπος. Με την αυστηρότητα προς τον εαυτό του, την ασκητικότητα και την κάθαρση της καρδιάς, έδωσε τόπο στο Άγιον Πνεύμα να κατοικήσει μέσα του και να καλλιεργήσει τα πλούσια χαρίσματα με τα οποία τον είχε προικίσει ο Θεός. Με την άκρα αγάπη και την πλήρη προσφορά του εαυτού του προς τον Θεό γνώρισε τα μυστήρια της Αγίας Τριάδος και κατέστη αληθινός Θεολόγος. Με την αγάπη του αναδείχθηκε άριστος ποιμένας και διδάσκαλος της Εκκλησίας, στην οποία προσέφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες και την οποία εξακολουθεί να στηρίζει με τα συγγράμματά του και τις πρεσβείες του προς τον Κύριο. Και για όλους όσοι ασχολούνται με την καλλιέργεια του θεολογικού λόγου, του υπό ευρύτερη σημασία πνευματικού λόγου και την καθ' οιονδήποτε τρόπο εκκλησιαστική διακονία προβάλλει ως υπόδειγμα πνευματικού ανθρώπου και ποιμένος ψυχών. Θα ήταν μεγάλη ευλογία για όλους αυτούς, αν ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος καθίστατο οδηγός στη ζωή και το έργο τους[62].

58 Λόγος 14.

59 Λόγος 38 (*Εἰς Θεοφάνεια* 1) [P. G. 36, 312 A].

60 Λόγος 1,1 [P. G. 35, 396 A].

61 Λόγος 41, 9 [P. G. 36, 441 B C].

62 Μελίτων, σ. 40.

Christos Kiriacopoulos

SAINT GREGORY THE THEOLOGIAN, THE BLAND AND DULCET DEFENDER OF TRUTH

Saint Gregory the “Theologian”, from Cappadocia, was richly educated in the greatest intellectual centers of his time and reached a peak with his university studies in Athens. When he completed them he teached for some time in a rhetorical school of the city. He was ordained priest, against his will, and later bishop. At a very difficult time for the Church he was appointed archbishop of Constantinople. Despite his brief service in Constantinople, he accomplished a wondrous task there. He reinstated Orthodoxy, he strengthened it with his theological speeches and he was the president of the B΄ Ecumenical Council. After his abdication from the Ecumenical Throne he lived until he died in a hermitage, where he led an ascelic’s life. Saint Gregory was a great theologian, a brilliant orator and an insuperable poet.